

Ищенко Н. Г.,
Національний технічний Університет України «КПІ», м. Київ

СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В СИСТЕМІ ОДНОКОРЕНЕВИХ УТВОРЕНЬ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються семантичні зв'язки між однокореневими лексичними одиницями, які представлені у межах словесних опозицій, що базуються на тотожності або протиставленні семантичних і формальних компонентів лексичного значення одиниць, словотвірними варіантами, словотвірними синонімами і словотвірними паронімами.

Ключові слова: семантичні зв'язки, тотожність, протиставлення, словотвірні варіанти, словотвірні синоніми і пароніми.

В статье рассматриваются семантические связи между однокоренными лексическими единицами, представленные в рамках словесных оппозиций, которые основываются на тождестве или противопоставлении семантических и формальных компонентов лексического значения единиц, словообразовательными вариантами, словообразовательными синонимами, словообразовательными паронимами.

Ключевые слова: семантические связи, тождество, противопоставление, словообразовательные варианты, словообразовательные синонимы, словообразовательные паронимы.

In this article it is considered semantic relations between the lexical units with the same root in the limits of word oppositions: word-building variants, word-building synonyms, word-building paronyms, which are based on identity or contrasting of semantic and formal components of the lexical meaning of these units.

Key words: paradigmatic relations, identity, contrasting, word-building variants, word-building synonyms, word-building paronyms.

Мова являє собою універсальний засіб спілкування і уся сукупність мовних елементів, увесь устрій мови пристосовані для цього. Системність, поліфункціональність, варіантність визнані фундаментальними якостями мови, якими і визначаються властивості слова як основної одиниці мови. Для лексичного складу як одного із основних компонентів мови характерні всі її фундаментальні властивості. Лексичний склад постійно і безперервно розвивається, вдосконалюється, маючи своє минуле, сучасне і майбутнє, і цей розвиток є детермінуючим як загальними властивостями мови, так і якісною специфікою слова. Розвиток окремих слів як елементів лексичного складу, їх взаємовідношення і взаємодія з іншими словами, їх можливість утворювати нові слова, без сумніву ведуть до розвитку лексичного складу, до його розширення і збагачення. В лексичному складі мови, з одного боку, відображається все багатство і розмаїття предметів, явищ реальної дійсності і велика кількість лексичного матеріалу, а з іншого боку, всі семантичні процеси, які здійснюються в системі мови, зумовлені мовними законами, підпорядковуються певній мовній кваліфікації. Тому словниковий склад являє собою підпорядковану, ієрархічно структуровану систему з певними закономірностями своєї організації, функціонування і розвитку, що визначається фундаментальними властивостями мови. Всі процеси і закономірності, що здійснюються в лексичному складі, зумовлюються цими властивостями.

Лексичний склад – складна багатоаспектна система, яка охоплює стабільні, сталі елементи, нові, що асимілюються, виявляючи ознаки постійного розвитку, руху і оновлення. В динаміці лексичного складу відображаються багаточисленні структурні, лексико-семантичні процеси, в результаті яких лексичний склад збагачується новими словами, що функціонують в системі мови автономно або паралельно з вже існуючими для певного поняття словами.

Проблема розвитку слова і словникового складу слухна, багатоаспектна; їх розвиток, динаміка їх росту йде в різних напрямках:

– внутрішній семантичний розвиток слів як структурних елементів, що позначається семантичною деривацією;
– розвиток за структурно-формальними ознаками, розвиток їх словотвірної структури, що призводить до словотвірної деривації;

– розвиток семантичних відношень між словами на основі різних формальних і семантичних опозицій і виникнення нових видів семантичних зв'язків, що визначає парадигматичний розвиток слів. Поява в словниковому складі лексичних інновацій внутрішньомовного походження пояснюється впливом семантичних і словотвірних процесів, які пов'язані не тільки з кількісним ростом словникового складу, але й з його якісним розвитком, є потужними чинниками динаміки словникового складу. В процесі семантичної деривації, тобто динаміки семантичного значення внутрішньої структури слова, з'являються нові номінації, нові значення для найменування вже знайомих понять. Словотвір утворює слова за словотвірними моделями, спираючись в процесі створення нових слів на існуючі в системі мови елементи, використовуючи внутрішні ресурси лексичної системи. Словотвірні форманти і словотвірні моделі, характеризуючись власне семантичними ознаками, широко використовуються для створення нових конкретних найменувань, беручи участь у словотвірних актах і виконуючи номінативну функцію.

Сучасний рівень розвитку лексикологічної науки передбачає вивчення питань системної організації словникового складу та слова не тільки самого по собі, але в усіх його зв'язках і відношеннях. Аналіз змістової сторони слова, тобто його лексичного значення, функцій слова у мові і вживання його у мовленні є можливим зараз тільки у контексті системних відношень, тільки в цьому разі він буде достатньо об'єктивним і науково обґрунтованим. Між словами в лексико-семантичній системі мови передбачають звертання до змістової сторони слова, до лексичного значення, до його компонентів, які беруть участь в організації певних відношень між лексемами в системі мови. В сучасних дослідженнях семантики слова виділяються загальні, інтегральні елементи значення, що

об'єднують слова в різні групи і класи, та відмінні, диференційні семантичні ознаки, які визначають співвідношення слів у межах того чи іншого класу, групи, які підкреслюють індивідуальний характер лексичного значення слова. Інтегральні і диференційні ознаки не є постійними, вони замінюють один одного. Диференційна ознака може стати інтегральною, а інтегральна ознака може стати диференційною у разі широкого об'єднання слів.

Суттєвим моментом у розумінні структури семантичних відношень, які складаються у різних поєднаннях слів, є роз'яснення основних різновидів семантичних відношень.

Елементи лексико-семантичної системи пов'язані відношеннями тотожності, схожості, протилежності, включення.

Подібні різновиди в лінгвістичній літературі звичайно кваліфікуються як опозиції, що свідчать: **про еквівалентність або тотожність**, ця опозиція називається *тотожною або нульовою*; **про включення**, ця опозиція називається *привативною або родовидовою*; про пересічення або еквіполентну опозицію; неспівпадання (незбіг) – диз'юнктивна опозиція. [3, с. 46-49]. Відношення семантичної тотожності спостерігаються у випадках **дублювання і стилістичної синонімії**, семантичні відношення включення або гіпонімія з'являються, коли слово має загальне значення або родове поняття, а інше – *видове поняття*. Близькими за характером є відношення частини і цілого або метонімія. Відношення пересічення при наявності загального і відмінного в значенні слів, що належать до одиниць одного рівня узагальнення, представлені синонімами.

Характер семантичних ознак і тих відношень, які складаються в лексичних об'єднаннях, визначають тип, групи, клас слів. Кожна одиниця лексичної системи включається в певні семантичні поля на підставі змістової схожості і певних асоціацій з іншими одиницями. Лексика як система являє собою безліч таких полів, одиниці яких не тільки взаємопов'язані між собою, а й взаємодіють зі словами-поняттями інших полів. Тому одним із найважливіших проявів є принципова можливість послідовно описати словниковий склад шляхом перерозподілу його одиниць за семантичними полями, класами слів зі спільним значенням. Увесь словниковий склад поділяється на великі класи слів, потім на підкласи, на лексико-семантичні групи, такі як на позначення спорідненості, переміщення, передачі, створення, руйнування, кольору та ін. Одиниці лексики, що розподілені за такими групами, можуть бути протиставлені один одному. Така систематизація ґрунтується на послідовному включенні одиниць більш низького рівня в класи одиниць, ієрархічно більш високого рівня. Інший прояв системності лексики є широко представлені в ній відношення полісемії, синонімії, антонімії, конверсії, словотвірної деривації. Мінімальні лексичні одиниці з однаковими звуковими оболонками групуються багатозначні слова – своєрідні мікросистеми, в утворенні яких полягають певні закономірності.

Семантичні відношення між словами певної групи називаються *парадигматичними*, що належать плану синхронії і вказують на те, як побудована лексична система мови. В дослідженні семантичних відношень, які складають основу лексико-семантичної системи, полягає **актуальність цієї статті**.

Матеріалом даної статті є виявити статус однокоренових структур і їх взаємозв'язки з іншими однокореновими мовними одиницями.

Іменники типу *Unsinn – Widersinn, Häuslein – Häuschen*, близькі або тотожні за лексичним значенням, визначаються як словотвірні або однокореневі синоніми. Ці лексичні одиниці мають спільну кореневу морфему і різні словотвірні форманти, семантично спільні або близькі за одним чи кількома компонентами свого лексичного значення, відрізняються семантичними і стилістичними відтінками, лексичною і словотвірною валентністю та дистрибуцією.

Однокореневі синоніми характеризуються різним ступенем синонімічності, яка залежить від ступеня близькості лексичного значення (максимальної, неповної або середньої, мінімальної), на основі якої виділяються відповідні синоніми з максимальним, середнім та мінімальним ступенем синонімічності. Статус постійних набувають однокореневі синоніми з середнім ступенем синонімічності, оскільки між ними існує морфологічна та семантична диференціація, яка утримує їх у системі мови, наприклад: *das Fest – die Festlichkeit, der Ruf – der Aufruf*.

Однокореневі синоніми з максимальним та мінімальним ступенем синонімічності взаємодіють з іншими однокореновими лексичними одиницями в семантичних і формально-семантичних опозиціях.

Якщо слова зі спільною морфологічною структурою збігаються за всіма компонентами лексичного значення, то йдеться про однокореневі дублети. Вони виникли або як еквіваленти іншомовних слів (*Abstraktheit – Abstrakte, Synchronisation, – Synchronisie-rüng*), або як територіальні еквіваленти (*Synärese – Synäresis*), які можуть заміняти один одного в контексті. На протигагу однокореновими синонімам основною особливістю дублетних пар є їх гранична семантична рівнозначність, що розуміється як семантична ідентичність, яка виявляється переважно в номінативності. Друга особливість однокоренових дублетів – в їх приналежності до одного і того ж стилю. Дублети можна назвати абсолютними номінативними синонімами, оскільки вони збігаються в своїх основних, частіше єдиних значеннях, співвідносних з мовним денотатом.

У плані взаємовідношень між однокореновими дублетами і однокореновими синонімами можливий взаємоперехід. Дублети не байдужі до процесів, що відбуваються у системі мови. В результаті багатопланової взаємодії з іншими лексичними одиницями у різних контекстах, різних дистрибутивних моделях вони зазнають певних семантико-стилістичних зрушень у своїх значеннях [1, с. 29-32]. У такому разі дублети перестають бути еквівалентами і стають синонімами, бо в результаті реалізації в контексті уже набули розрізень у словотвірних зв'язках і в здатності до словоутворення. Так, однокореневі утворення, «колишні» дублети *Synod – Synode*, функціонують як синоніми, тому що розрізняються словотвірною валентністю. Слово *Synod* має властивість утворювати нові слова, наприклад: *synodal*. До синонімічних відношень приводить і розширення обсягу значення в одного з дублетів. Так, однокореневі утворення *Supplik – Supplikation* мають у системі мови статус синонімів. Їх синонімічність виникла в результаті розширення семантичного обсягу іменника *Supplikation* за рахунок суфікса *-tion*, що виражає не тільки категорію дії, а і категорію предметності.

Змістова і категоріальна диференціація сприяла виникненню синонімічних зв'язків між колишніми дублетними парами. З двох паралельних слів одне може вживатися на різних територіях. Так, сфера вживання послужила

основою синонімічності для одноко-ренивих утворень *Steige – Stiege* (південнонімецьке вживання), *Technikum – Technik* (останнє вживається в Австрії). Це явище регіональної синонімії.

Наведені приклади свідчать про те, що «колишні» рівнозначні слова є вже не просто заміниками одне одного, як це було в період їх появи – між ними розвиваються синонімічні відношення, які й передбачають певні розрізнення. Причини закріплення того або іншого синоніма різноманітні, часто індивідуальні.

Однокореневі синоніми з максимальним ступенем синонімічності можуть співвідноситися зі словотворчими варіантами.

Іменникові паралелі типу *Beamtenschaft – Beamtentum*, *Gewei-de – Eingeweide*, *Schonung – Verschonung*, *Reform – Reformation*, що функціонують у ролі самостійних лексем, не мають семантичних і стилістичних розходжень, а відрізняються тільки за формальними ознаками, кваліфікуються як словотвірні або структурні варіанти.

Варіативність визначається як співіснування в літературній нормі у рамках однієї епохи і одного стилю рівнозначних паралельних форм, що перебувають у відношеннях варіювання і не несуть у порівнянні однієї з одною додаткової інформації. Відсутність додаткової інформації у словотворчих варіантах зумовлена тим, що вони утворюються:

- від одного і того ж кореня за допомогою системних варіантних суфіксів, генетична спільність яких доведена всім ходом історичного розвитку німецької мови (*Spöttereі – Spöttelei*);
- за допомогою системних непродуктивних афіксів, семантичний зміст яких залишається незмінним через низьку словотворчу валентність (*Basis* у зіставленні з кореневим словом *Base*);
- від одного і того ж кореня за допомогою одного і того ж афікса (*Wandlung – Wandelung*, *Gebrumm – Gebrumme*, *Schonung – Verschonung*).

Стосовно варіантів ми дотримуємося теоретичного положення, висловленого О. І. Москальською, яка поділила однокореневі лексичні одиниці зі спільним лексичним значенням на дві великі групи: 1) словотворчі варіанти слів, що становлять кореневі слова, з одного боку, і суфіксальні утворення з системними непродуктивними суфіксами – з другого (*Base – Basis*, *Dose – Dosis*); 2) словотворчі синоніми, що становлять реалізацію словотворчих моделей з різними продуктивними суфіксами (*Mobilisation – Mobilisierung*, *Studentenschaft – Studententum*) [4, с. 57-69].

З точки зору структури словотворчі варіанти мають майже повну зовнішню схожість з мінімальним розрізненням однієї – двох фонем (*Wandlung – Wandelung*) або в одну морфему (*Do-se – Dosis*) і однакову однорідну твірну основу. Словотворчі морфемі не відіграють суттєвої ролі в модифікації смислового значення. З точки зору семантики, словотворчі варіанти повністю тотожні за всіма компонентами лексичного значення і тому не мають ніяких семантичних відтінків. Завдяки тотожності лексичного значення словотворчі варіанти мають однакову лексичну сполучуваність, вживаються в одних і тих же словосполученнях (*akkumulierte Dose – akkumulierte Dosis*; *eine starke Dose*).

Schuld – eine starke Dosis Schuld) і можуть взаємозамінятися. Розрізнення між ними можуть мати стилістичний або функціональний характер [2, с. 165-171], не порушують єдності слова в його варіантах і є поверховими, неглибокими.

Варіантність відноситься до словозмінної, а не до словотворчої категорії, оскільки це формальне вираження одних і тих же лексичних значень у межах однієї лексеми. З варіантністю пов'язане утворення не нових слів, а нових словоформ, модифікація яких не порушує суті лексичного значення, наприклад: *Kommas-Kommata*, *Geweide-Eingeweide*.

Факт існування таких однокорених паралелей обов'язково викликає їх взаємодію, боротьбу за сферу вживання, що і зумовлює зміну їх статусу в системі німецької мови.

Простежимо за розвитком взаємовідношень між однокореними утвореннями *Begier – Begierde*. Дослідники вважають ці іменники словотворчими варіантами. Вони цілком тотожні за значенням, не мають семантичних розрізень, суфікс *-de* не має ніякого семантичного навантаження, при його пропусненні значення слова не змінюється. Але між цими словами були незначні стилістичні відмінності, які полягають у різній мірі емоційного забарвлення. З часом розрізнення стилістичного характеру поглиблювались, стилістична диференціація між цими словами стає яскраво вираженою і викликає вже семантичну диференціацію. Показником семантичної диференціації є здатність кожного слова даної пари вступати в синонімічні відношення з іншими словами того ж кореня, наприклад, від слова *Begier* утворюється іменник *Begierigkeit* з синонімічним значенням, а від *Begierde* – *Begehrlichkeit* також зі спільним лексичним значенням. Поки що статус слів *Begier – Begierde* не з'ясований, очевидно, вони займають проміжне місце між варіантами і синонімами. Те ж саме можна сказати і про іменники *Schonung – Verschonung*, *Geweide – Eingeweide*, які належать до словотворчих варіантів. При цьому враховується максимальна близькість їх лексичного значення і не беруться до уваги морфологічні і валентно-дистрибутивні особливості цих слів. Проте в синхронному аспекті їх можна вважати синонімами, оскільки між ними уже настигла функціонально-стилістична диференціація. Так, слово *Eingeweide* крім основного лексичного має термінологічне значення. Функціонально-стилістична диференціація викликає розширення лексичної і словотвірної валентності і зумовлює подальший розвиток синонімічних відношень.

Однокореневі синоніми, як лексичні одиниці лексико-семантичної системи, мають нестійкий характер і підлягають загальним для мови тенденціям змін, необхідних у процесі комунікації, їх лексичне значення модифікується (генералізується або спеціалізується). Під впливом модифікації лексичного значення поступово зникає близькість семантичних компонентів і настає семантична диференціація, яка і руйнує синонімічні зв'язки, а синоніми набувають іншого статусу – омонімів або паронімів. Цей процес ґрунтується на мінімальній близькості лексичного значення синонімів, яка передбачає спільність понять і не спільність семантики. У синонімів з омонімами абсолютна понятійна та семантична диференціація, а з паронімами синоніми мають спільне поняття, але різну семантику. На нашу думку, подібно до того як семантична та стилістична диференціація словотворчих ва-

ріантів приводить до виникнення словотворчих синонімів, так і семантико-стилістична диференціація, перерозклад, контамінація однокоренових синонімів може привести до появи однокоренових паронімів. Нашу точку зору підтверджує той факт, що смислова співвіднесеність синонімів і паронімів базується на спільності або близькості понять, які вони позначають. Так, однокореневі пароніми *Inschrift – Anschriřt* мають спільне поняття (надпис), а розрізняються семантичним змістом (адреса на конверті) – (надпис на пам’ятники). Однокореневі пароніми *Brüder* (родинні відношення) – *Gebrüder* (юридичні особи, які мають спільні економічні інтереси) були, очевидно, в діахронному плані однокореновими синонімами, про що свідчить спільне поняття і збережене, хоча й зовнішнє, спільне семантичне значення, проте в синхронному зрізі це семантично різні слова.

Отже, існування певних семантичних відношень між однокореновими одиницями у сучасній німецькій мові зумовлено їх характером, нечіткими, рухливими межами, непостійності компонентного складу лексичного значення, що змінюється під дією як мовних (розумова діяльність, зміна денотата), так і позамовних (парадигматичні і синтагматичні зв’язки слів, контекст) чинників.

Література:

1. Алексеев А. Я. О некоторых вопросах стилистического словообразования / А. Я. Алексеев // Словообразование и его место в курсе обучения иностранным языкам. – Владивосток : Изд-во ДГУ, 1975. – Вып. 3. – С. 29-32.
2. Іщенко Н. Г. Парадигматичні зв’язки в системі однокоренових утворень / Н. Г. Іщенко // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КДЛУ. – Київ : Видавничий центр КДЛУ, 2000. – С. 165-171.
3. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка / Э. В. Кузнецова. – М. : Высшая школа, 1982. – С. 46-49.
4. Москальская О. И. Вариантность и дифференциация в лексике немецкого языка / О. И. Москальская // Норма и социальная дифференциация языка. – М. : Высшая школа, 1969. – С. 57-69.